

## 7. óra A MAI MAGYAR NYELV KÖLCSÖNSZAVAI

### & IDEGEN SZAVAK A MAI MAGYAR NYELVBEN

#### # Az „idegen szó” és a „jövevényszó” megkülönböztetése

Fábián Pál az idegen szavakról 1953-ban megjelent tanulmányában több olyan szempontot is fölvet, melynek alapján korábban megpróbálták a jövevényszavakat és az idegen szavakat megkülönböztetni:

#### 1. Hosszú időn át való használat (így vélekedett pl. Kosztolányi).

Ez fontos szempont, de nem teljes igazság, mert egy szónak hosszú időn át való alkalmazása *egymagában még nem biztosítja a végleges meghonosodást.*

Sokáig használták pl. a *literatúra, nótárius, kontraktus, fortuna, appetitus, univerzitás* szavakat is. Ma ezek mégis a peremszókincshez tartoznak, mivel a nyelvújítás korában tudatosan magyar szavakkal helyettesítették őket.

Másfelől viszont a *rádió, sport, film, atom* az 50-es években még csak néhány évtized óta voltak használatosak, mégis minden kísérlet, amely felcserélésüket vette tervbe, megbukott.

Mi lehet ennek az oka?

#### 2. Elterjedtség.

A jövevényszavak köznyelviak, az idegen szavak valamely marginálisabb regiszterhez tartoznak.

Eszerint idegen szó a *trismus* és a *disphagia*, mert az orvosi szaknyelvben ismeretesek csak; ellenben az *injekció* meg az *influenza* kezd jövevényszóvá válni, mert a közemberek is ismerik.

Ilyen megfontolásból jövevényszavak pl. a következők: *virtus, malter, lakáj, óceán, kadét, balkon.*

Nem lehet azonban egyenlőségjelet tenni az elterjedtség és a meghonosodottság közt. A széles körben való használat, *az elterjedtség gyorsítja az idegen eredetű szó meghonosodását, de nem azonos vele.*

Ilyen alapon Fábián szerint jövevényszó lett volna már az ötvenes évek elején a *kombájn, kulák, kolhoz*, holott csak néhány éve voltak használatosak, és idegen eredetük valószínűleg a legtöbb ember előtt világos volt.

Ugyanígy jövevényszavaknak kellene tartani egyes „divatszavakat” is, amelyek rövidebb-hosszabb ideig tartó elterjedt és gyakori használat dolgában felülmúlnak sok régi, fontos szót, de aztán hirtelen eltűnnek. (Sajnos nem hoz példát, és ez aligha véletlen.)

### 3. A jövevényszavak idegen eredetét „nem érezzük”, az idegen szavakét igen.

Ez is bizonytalan kritérium önmagában, mert eltérő társadalmi háttérű emberek más-más szavakat érezhetnek idegennek.

Pl. a *kompresszor* nyilván nem idegen az autószerelőnek, de az a földművesnek vagy a tanárnak, a *pedagógiá*-t viszony ő fogja jövevényszónak minősíteni, a *szuperfoszfátot* pedig a mezőgazdász.

Ezenkívül az iskolázott, több nyelvet ismerő egyének jóval több szót tartanak idegennek, mint a nyelveket nem tudók. Pl. a latinul tudók nyilván idegen szóként tartják számon a *juss*, *kontraktus*, *ámbitus*, *appetitus*, *virtus* szavakat, pedig ezek nem egy vidéken közönségesen használt tájszók.

Az „idegennek érzés” szubjektivitása ellenére az *Értelmező szótár +* bevezetett egy új minősítést, az „idegen”-t, amiről a szerzők a következőt írják a szótár bevezetőjében:

Egyrészt ilyen minősítést kaptak a nyelvünkbe az utóbbi évtizedekben bekerült szavak (pl.: *manöken*, *sci-fi*, *walkman*, *web*, *xerox*). Másrészt egyes szavak nem csak azért kaptak *idegen* minősítést, mert idegen eredetűek, hanem esetükben az idegen minősítés arra is utal, hogy a mai nyelvhasználatban is őrzik még idegenes hangulatukat, esetleg akkor is, ha már több száz éve használjuk őket (*asztronómia*, *optimista*, *gesztikulál*, *viadukt* stb.).

Szemben az *Értelmező szótár +-szal a Termini magyar–magyar szótár*, amint láttuk, a dialektális dimenzió helyezi el az „idegenes” minősítést, és olyan szavakat lát el vele, melyeknek az idegenes hangulata abból fakad, hogy olyan beszélők használják őket jellemző módon, akik erős államnyelvi hatásnak vannak kitéve, mert pl. államnyelvi tannyelvű iskolákat látogatnak, látogattak, vegyes házasságból származnak vagy vegyes házasságban élnek, államnyelvi többségű területeken élnek szórványban stb.

### 4. A jövevényszók hangalakja megmagyarosodott, az idegen szavaké nem.

A meghonosodás valóban együtt járhat a szó hangalakjának megváltozásával, különösen a régebben bekerült szavak esetében.

Csak hogy egyrészt vannak idegen szavak, amelyeknek a *hangalakja eleve összhangban van a magyar nyelv hangsorépítési szabályaival*, így nincs szükség a hangalak megváltoztatására ahhoz, hogy a szó „magyaros” legyen (pl. *atom*, *garázs*, vö. *alom*, *halom*, ill. *darázs*, *varázs*), másrészt *a hangalakváltozás nemcsak a jövevényszavakban következhet be, hanem az idegen szavakban is*.

Példái: *hózentráger*, *nahtkaszli*, *sparherd* – ezek hangalakja mesze van az irodalmi német kiejtéstől.

2018.



2

## # Az idegen szavak hangtani beépülése

Tompa József azt is hangsúlyozza, hogy nyelvünk újabban jobban elviseli pl. a szókezdő mássalhangzó-torlódásokat, eltűri a *ch* hangot, vagyis *meghonosodottá válhat olyan szó is, amely megtartja a régi magyar nyelvben szokatlan mássalhangzó-kombinációkat és hangokat.*

Tompa szerint valószínű, hogy a *briliáns, sport, strófa, traktor, tréfa* szavakban meg fog maradni a szótagkezdő mássalhangzó-csoport, s a hangalak megmagyarosodása a torlódás feloldásával talán sohasem fog bekövetkezni.

J. Soltész Katalin az idegen szavakról tartott kongresszusi előadásában leszögezi: ma az idegen szavak befogadásakor – több más nyelvvel ellentétben – arra törekszünk, hogy *lehetőleg megőrizzük az eredeti kiejtést.* Ami a franciában *kőbőksiő*, az olaszban *kon-dpuntsione*, az álunk a feltehető latin kiejtéshez viszonylag legközelebb álló *konjunkció*. A többé-kevésbé való *meghonosodást nem a kiejtés, hanem a helyesírás megmagyarosodása árulja el.*

Az eredeti hangalakhoz való ragaszkodásnak persze van egy határa; ezenkívül pedig sok esetben a *betűképből* indulunk ki, nem a kiejtésből, gondoljunk pl. a *notesz* szóra, amelyet senki sem ejt [nócc]-nak.

Az e területen létrejövő túlhelyesbítést J. Soltész „rökamié-ejtés”-nek nevezi, lényege „az idegen nyelv kiejtési szabályainak felületes ismeretéből eredő túlzás az idegenszerűség irányába: *robszpier, kájd* (Kyd : kid).

Külön érdekessége az idegen szavak átvételének az idegen eredetű mozaikszavak kérdése.

Már az is külön kérdés, hogy *mikor fordítunk le egy idegen nyelvű állandósult szókapcsolatot*, pl. intézménynevet magyarra, s ha lefordítjuk, *használjuk-e magyarul a belőle alkotott betűszót is* (ezzel a kérdéssel az intézménynevek kapcsán foglalkozunk majd). Ha *idegen betűszót* használunk, a kérdés az, hogy *kiejtése magyaros-e vagy idegenszerű.*

**a)** Előfordul, hogy a nyelvszokás ingadozik a két forma közt, pl. PhD [péhádé] vagy [píédzsdí], GDP [gédépé] vagy [dzsídípi], PR [péer] vagy [piár], VIP [vip] vagy [viájpi], IBM [ájbiem] vagy [íbéem].

**b)** Máskor a kiejtés mindig magyaros, pl. USA, NATO, UNESCO. De: az USA közkeletű szlovákiai magyar kiejtése nemcsak [usa], mint Magyarországon, hanem [úesszá].

**c)** Megint máskor a kiejtés mindig idegenszerű, pl. BBC, CIA, FBI, NBC televíziós társaság, CNN.

Gyűjtünk példákat mind a három csoportba!!! Próbáljunk okokat keresni, vajon miért épp azok a szavak tartoznak az egyes kategóriákba, amelyek.

Ehhez hasonló problémát vetnek föl az idegen eredetű tulajdonnevek is, de ezekkel is a tulajdonnevek kapcsán foglalkozunk majd röviden.

## Hosszú–rövid mássalhangzó- és magánhangzó-ingadozások

Itt lehet megemlíteni az idegen szavak írásképtől való egyik jellemző eltérést: a duplázottan írt mássalhangzók rövidként való ejtését.

- *affinitás, aggregát, akklimatizál, akkord, akvarell, asszisztál, attrakció, desztillál, differencia, ellipszis, futball, grammatika, intelligens, karrier, kollektív, kommunista, kontroll, korrekt, korrupt, modell, paraffin, rebellis, terror*

Az ilyenek egy részében a helyesírás követi a kiejtést.

- *aligátor, briliáns (de: brillíroz!!!), konkurál, konkurencia, konkurens, mamut, ventilál, ventilátor*

Egy másik tendencia, a több szóban is tapasztalt inetimologikus magánhangzó-nyúlás.

- *anekdota [anegdóta]; kilométer [kilóméter]; kommuna [kommúna]; latens [látens]; mikroba [mikróba]; mikrobusz [mikróbusz]; naív [naív]; primer [primér]; radioaktív [rádióaktív]; sanzon [sanzón]; szalon [szalón]; szekunder [szekundér]; szenior [szénior]; szezon [szezón]; szinkretikus [szinkrétikus]; szolid [szolid]; szuperszonikus [szuperszónikus]; terciér [terciér]*

A nyúlást néhány esetben a helyesírási szabályzat is elfogadta.

- *attribútum, egzekútor, magnitúdó*

Ilyen nyúlás sok esetben a na l ó g i á s a n jön létre olyan tövekben, melyeknek *hosszú tőváltozata is van*. A hosszú magánhangzós formák gyakorisága persze szavanként is eltérhet.

- *analfabéta, de: analfabetizmus [analfabétizmus]; atmosféra, de: atmoszferikus [atmoszférikus]; eufémia, de: eufemikus [eufémikus]; eufória, de: euforikus [eufórikus] filharmonia, de: filharmonikus [filharmónikus]; filozófia, de: filozofikus [filozófikus]; harmónia, de: harmonikus [harmónikus]; hellén, de: hellenizmus [hellénizmus], hellenisztikus [hellénisztikus]; hellenizmus [hellénizmus]; hellenista [hellénista]; homonímia, de: homonima [homoníma]; homonim [homoním]; immúnis, de: immun- (immunrendszer [immúnrendszer]; immunreakció [immúnreakció] stb.), irónia, de: ironikus [irónikus]; katasztrófa, de: katasztrófális [katasztrófális]; melankólia, de: melankolikus [melankólikus]; mikroszkóp, mikroszkópos, de: mikroszkópikus [mikroszkópikus]; mítosz, de: mitikus [mítikus]; paronímia, de: paronima [paronima]; patológia, de: patológikus [patológikus]; periféria, perifériás, de: periférikus [periférikus]; perifériális [perifériális]; periódus, periódusos, de: periodikus [periodikus]; próféta, de: profetikus [prófétikus]; rapszódia, de: rapszodikus [rapszódikus]; szféra, de: szferikus [szférikus]; szimbólum, de: szimbolikus [szimbólikus]; szimfónia, de: szimfonikus [szimfónikus]; szinonímia, de: szinonima [szinoníma]; szinonim [szinoním]; szintézis, de: szintetikus [szintétikus]; sztereotípa, de: sztereotíp [sztereotíp]; vulkán, vulkáni, de: vulkanikus [vulkánikus]*

- *Argentína*, de: *argentín*; *Babilónia*, de: *Babilon*; *Brazília*, de: *brazil*; *Kirgízia*, de: *kirgiz*, *Kirgizisztán*; *Mongólia*, de: *mongol*; *Namíbia*, de: *namib*; *Nigéria*, de: *niger*; *Pannónia*, de: *pannon*.

A hosszú magánhangzót az a tény is támogatja, hogy számos szóban nem következik be ehhez hasonló rövidülés, s a helyesírás szerint is hosszú magánhangzót kell írni.

- *akadémia*, *akadémikus*, *akadémista*, *akadémizmus*; *atléta*, *atlétika*, de: *atletizmus!!!*; *bázis*, *bázikus*; *bigámia*, *bigámista*; *biokémia*, *biokémikus*; *cár*, *cárizmus*; *démon*, *démonikus*; *elégia*, *elégikus*; *enciklopédia*, *enciklopédikus*, *enciklopédizmus*; *esztéta*, *esztétika*, *esztétikum*, *esztétikus*, *esztétizál*; *evangélium*, *evangélista*, *evangélikus* (de: *evangelizál*, *evangelizáció*, *evangelizátor*); *gárda*, *gárdista*; *geokémia*, *geokémikus*; *gótika*, *gótikus*; *higiénia*, *higiénikus*; *hisztéria*, *hisztérika*, *hisztérikus*; *kémia*, *kémikus*; *kollégium*, *kollégista*; *kónusz*, *kónikus*; *krónika*, *krónikus* (de: *diakronia* – *diakronikus!!!*); *líra*, *lírikus*; *légió*, *légionista* (de: *legionárius*); *mágia*, *mágikus*; *mizantróp*, *mizantrópia*; *náci*, *nácizmus*; *október*, *októbrista*; *pánszláv*, *pánszlávizmus*; *pápa*, *pápista*; *sámán*, *sámánizmus*, *sámánisztikus*; *sátán*, *sátánizmus*; *szóló*, *szólista*, *szólisztikus*; *utópia*, *utópikus*, *utópista*, *utópisztikus*

A kiejtésben ilyenkor *analógiás rövidülés* is előfordulhat.

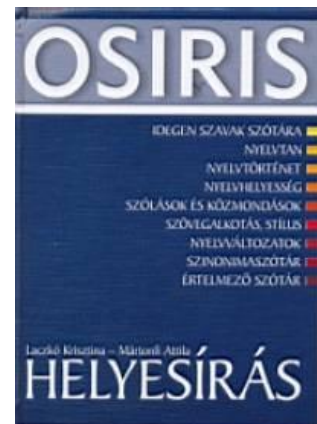
- [enciklopedizmus], [esztetizál], [hisztérikus], [pánszlávizmus], [samanisztikus], [utopisztikus]

A tulajdonnevekből képzett melléknévi származékokban többnyire *megmarad a tő belseji hosszú magánhangzó*.

- *Kálvin*, *kálvinizmus*; *Sztálin*, *sztalinizmus* (de: *desztalinizáció*)

Előfordul, hogy *rövidülés és nyúlás egyszerre következik be* bizonyos tőváltozatokban.

- *diktátor*, de: *diktatórikus*, *diktatúra*



## # Az idegen szavak rétegei nyelvművelési és stilisztikai szempontból

Tompa leszögezi, hogy a jövevénytörzseket és az idegen szavakat két szélső pólusnak kell tekinteni, melyek között az átmeneti kategóriák változatos sora helyezkedik el. A *jövevénytörzsek–idegen szavak folyványon több állomást különböztet meg*. Ezt a csoportosítást *A mai magyar nyelv* c. tankönyv is átvette. A tankönyv jórészt átveszi Tompa példáit, de ki is egészíti. Mindkét forrás szavait idézzük most.

1. A legközelebb állnak a jövevénytörzshöz a lényeges fogalmakat jelölő, magyar megfelelő nélküli szavak. Ezeknél az általánosan ismert fogalommal együtt *a szó is „össznépi jellegű”*.

- *aszfalt, benzin, parkett, óceán, hormon, rádió, film, kommunizmus*<sup>1</sup>;
- *gáz, alumínium, beton, cement*

Az ilyen szavak egy részének sok származékszava és összetétele is él már.

- *rádiós, rádiózik, rádiózás, rádiós tiszt, néprádió, rádióállomás*
- *filmez, filmfelvétel, keskenyfilm, kisfilmes gép*

Az ezek magyarázására tett kísérletek rendre megbuktak.

- *körhang 'rádió', pergős 'film', eltét 'konzerv', sütké 'keksz', rakotta 'parketta'*

Az ilyen típusú szavakat pusztán csak a miatt nem lehet még idegen szónak minősíteni, mert *idegen származásuk tudata a társadalom jelentős részében még elevenen él.*

Ez az érvelés azt mutatja, hogy a beszélők érzése mégiscsak fontos szempont a jövevényszavak és idegen szavak elkülönítésében.

Ezt a szótípust Tompa – a következővel együtt – „szükséges idegen szavak”-nak nevezi.

Itt említhetjük meg azt, amit J. Soltész is hangsúlyoz, hogy *ti. nemcsak ilyen idegen szavakat kell családostnak tekinteni, hanem az olyanokat is, amelyek ugyanannak a tőnek idegen nyelvi képzőelemekkel ellátott változatai.* Ilyeneket nagy számban idéztünk az előbb.

- *konkurál, konkurens, konkurencia*
- *centrum, centrális, centrálé, centralizál, centralizmus, centralista, centrismus, centrista; centrálzár*

*E szavak etimológiai összefüggésének felismerése az átlagos műveltségű beszélő számára nem nehezebb, mint akárhány magyar szócsaládban.* (A példák nem föltétlenül tartoznak az épp tárgyalt típusba!)

Amint az előbb láttuk, ezeknek az idegen eredetű szócsaládoknak van egy sajátos hangtörvényük is: a közkeletű idegen szavak tövében többnyire rövid magánhangzót ejtünk egyes idegen eredetű képzők (*-ikus, -ista, -itás, -izál, -izmus* stb.) előtt, az alapszó vagy más képzős változat hosszú magánhangzójával szemben.

- *szociális, de: szocialista; passzív, de: passzivitás; típus, de: tipizál; kollektív, de: kollektivizmus.*

**2.** Ugyancsak kevés választja el a jövevényszóvá válástól az olyan idegen szavakat, amelyeknek létrehozták ugyan magyar megfelelőjét, de a kettő közt jelentésmegoszlás vagy hangulati megoszlás jött létre, ezért nem cserélhetők föl egymással.

- *sport – testedzés, testgyakorlás, testnevelés; dráma – színmű; tragédia – szomorújáték; probléma – kérdés; poétika – költészettan*

<sup>1</sup> A *kommunizmus* példát A mai magyar nyelv kihagyja.

- *náció – nemzet, tróger – hordár, vircsaft – gazdálkodás, akta – ügyirat, kreatúra – teremtmény*

Tompa ezt a szótípust is „szükséges idegen szavak”-nak nevezi. E két csoportba tartozó szavak „segítenek abban, hogy a körülöttünk lévő világról színesebb, tisztább, pontosabb képet rajzoljunk, más népektől átvett, fontos és hasznos fogalmakkal megismerkedjünk.”

Amint alább látni fogjuk, a „szükséges idegen szavak” terminus tudománytalan, mert azt sugallja, hogy vannak „szükségtelen” idegen szavak is, ami nem igaz. Ez egy ideologikus vélekedés, nyelvi necesszizmus.

A nyelvi necesszizmus mint általában vett nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelvben vannak szükségtelen és emiatt helytelen nyelvi formák; az azonos denotatív jelentésű változatok közül nem mindegyik szükséges, egy vagy több közülük lehet fölösleges is.

A nyelvi necesszizmus mint nyelvhelyességi ideológia *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy két vagy több szinonim nyelvi forma közül az egyik – a hagyományos, kodifikált, standard – forma szükséges és helyes, a később kialakult egy vagy több forma viszont fölösleges, és így kevésbé helyes vagy helytelen.

**3.** A következő csoportot azok az idegen szavak alkotják, amelyek mellett *szinonimaként* használatos a magyar megfelelőjük, vagyis a két szó általában „az értelem kára nélkül” fölcserélhető egymással.

- *telefon – távbeszélő, biológia – élettan, geometria – mértan, dialektus – nyelvjárás, appendicitis – vakbélgyulladás, patika – gyógyszerár*
- *diaméter – átmérő, autó – gépkocsi, bicikli – kerékpár, asztronómus – csillagász, metró – földalatti, termosz – hőpalack, statáriális bíróság – rögtönítélő bíróság*

Az, hogy ezek a szavak „az értelem kára nélkül” fölcserélhetőek volnának egymással, nem mindig igaz (pl. a *metró* és a *földalatti* nem ugyanazt jelenti), de ami fontosabb, a nyelvi közlésnek nem csak tartalmak átadása a célja, hanem sok minden más is, s amint látjuk, e párok tagjai jelentősen különböznek stílusértékük, hangulatuk tekintetében. A fenti állítás mögött a nyelvi kommunikacionizmus ideológiája sejlik föl.

A nyelvi kommunikacionizmus az a meggyőződés, melynek hívei a nyelvi közlés funkcióját valamely tartalom átadására szűkítik le, s nem vesznek tudomást a nyelv egyéb fontos funkcióiról, mint amilyen az identitásjelző vagy az esztétikai funkció.

A tankönyv ezen fölül megjegyzi, hogy ebbe a csoportba tartozik a legtöbb *idegen eredetű szakszó* is, amelynek a szaknyelvben magyar megfelelője is él.

- *vekszli – váltó, anlégolás – alapkitűzés, spiccvas – orrvas, siht – műszak, abléz – váltás, flekk – folt*

Ez az a csoport, amelyet a nyelvművelés „fölsleges idegen szavak”-ként bélyegez meg, bár maga Tompa *a szakszavakkal kíméletesebben bánik* (ezek „fontosabbak, mert részben a tudományos nyelvben, részben a köznyelvben és az irodalmi nyelven is hasz-

nálatosak”). Az a meggyőződés, hogy egy szó elfogadhatóbb, ha a köznyelvben és az irodalmi nyelvben is használatos, nyelvi standardizmus.

A nyelvi standardizmus mint általánosabb nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat kiemelkedő szerepű, a műveltség megszerzésének elengedhetetlen eszköze, a nyelv legfontosabb változata, a helyesség zsinórmértéke, a társadalmi előrehaladás pótolhatatlan eszköze, s ezért minden embernek elemi érdeke, hogy azt elsajátítsa és használja.

A nyelvi standardizmus mint nyelvhelyességi ideológia *makroszinten* az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat eredendően értékesebb, magasabb rendű, fejlettebb, jobb, sőt szebb a többinél; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy a standard nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a más nyelvváltozatokhoz tartozó formák. Képviselői a standard nyelvváltozat normáját „a normá”-nak nevezik, s az összes többi fölé helyezik.

#### 4. Külön csoportba sorolja Tompa a magyar megfelelő nélküli, de nem közhasználatú szavakat, amelyek kevésbé fontos fogalmakra vonatkoznak.

Tompa példái mai szemmel győzve nem meggyőzőek, mert egyikről se igazán mondható el, hogy marginális lenne. Érdekes mód A mai magyar nyelv többletpéldáira is áll ez:

- *flört, rúzs, bár, grill*
- *sanzon, sláger, kuplé, hall, balkon*<sup>2</sup>

Bár a példák rosszak (legalábbis a mai magyar nyelvre nézve), kétségtelenül létezik egy ilyen csoport, azaz olyan idegen eredetű lexémák, amelyek a magyar szókincsben marginálisak, mivel olyan fogalmakat jelölnek, melyekkel kevés ember kerül kapcsolatba. Végül is a szakszókincs nagy része is ilyen, főleg a kisebb jelentőségű, kevésbé elterjedt szakmáké és tudományágaké.

Ennek megfelelően A mai magyar nyelv c. tankönyv ide is sorolja a nem túlságosan széles körben használt, magyar megfelelő nélküli szakmai idegen szavakat is, valamint a xenizmusokat.

- *mikrotóm, spektroszkópia, lakkolít, laktáz, cellulóz, radar, fenol, elektrokardiogram, katalizátor, monopolkapitalizmus*<sup>3</sup>
- *lagúna, gondola, számum, kókusz, piramis, mecset, trojka, szamovár, tagja, láma, jak, pagoda, tájfun, gésa*<sup>4</sup>



#### 5. Elterjedt, közismert idegen szavak, amelyeket az „igényesebb” szóhasználat (a tankönyv szerint a „választékosabb társalgási nyelv”) mégis kerül, tehát „nem köznyelvi idegen szavak”. Valójában informális stílusértékű, részben talán *bizonyos társadal-*

<sup>2</sup> Nem tudni, hogy a *balkon* szó hogyan keveredett ide, hiszen már a hétközetes értelmező szótárban is szerepel az *erkély* szinonimája.

<sup>3</sup> Ezek közül ma már a *radar* és a *katalizátor* biztos nem tartozik ide (az utóbbinak metaforikus jelentése is kialakult a köznyelvben: 'valamely folyamat sikerét, gyorsítását elősegítő személy, tényező'). Ezt a jelentést az értelmező kéziszótár új kiadása bizalmas és sajtónyelviként jelöli (a régi kiadásban ez a jelentés nincs benne).

<sup>4</sup> Ezek közül a *kókusz* már nemigen idéz föl egzotikus környezetet, mióta a kókusz reszelék formájában is általánosan elterjedt.



mi rétegekhez kötődő, a nyelvművelés által megbélyegzett, s ezért bizonyos körökben került lexémákról van szó.

- *sparherd, eszcájg, fater, hokedli, cech, flanc*
- *spájz, muter, nachtkasztli, gang*

Az a meggyőződés, hogy az alacsonyabb műveltségű lakossági rétegek által használt szavak kevésbé jók, használatuk „igénytelenségre” vall, a nyelvi elitizmus ideológiáján alapul.

A nyelvi elitizmus *makroszinten* az a meggyőződés, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegek nyelvhasználata eredendően értékesebb, jobb, helyesebb a kevésbé iskolázott társadalmi rétegekénél; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy az iskolázottabb társadalmi rétegek által használt nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a kevésbé iskolázott társadalmi rétegek által használt nyelvi formák.

A nyelvi elitizmuson kívül az ilyen típusú idegen szavak megbélyegzése mögött megtaláljuk a nyelvi elegantizmus ideológiáját is.

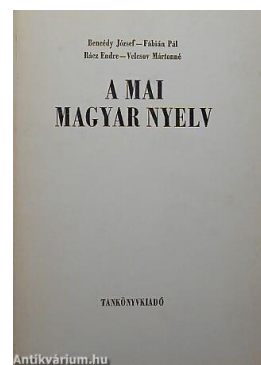
A nyelvi elegantizmus *makroszinten* az a meggyőződés, hogy a választékosság abszolút érték; a nagyobb műgonddal megformált, választékos stílusértékű szövegek értékesebbek egyéb (pl. mindennapi beszélt nyelvi, közömbös vagy formális stílusértékű) szövegeknél; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy a nagyobb műgonddal megformált szövegekre jellemző, választékos stílusértékű nyelvi formák eredendően helyesebbek a bizalmas, közömbös vagy formális stílusértékű nyelvi formáknál.

Tompa és az ő nyomán a tankönyv ide sorolja az idegen eredetű szlengszavakat is (nála „jassz szavak”).

- *meló, lóvé, dumál, szajré*
- *srác, mesüge*

Tanulságos az, ahogyan Tompa jellemzi ezt a szócsoportot:

Ezek sok esetben rendkívül elterjedtek, a társadalom legtöbb tagja ismeri, sőt használja is őket, nem mondható az sem, hogy mind mulékony divatszavak lennének, mégsem számíthatjuk őket a nyelv szókincsének tartós elemei közé, mert nem a nyelv fő normájának, az irodalmi nyelvnek a szavai, hanem alsóbbrendű, sok esetben zsargon elemek. Indokolatlanná teszi tehát használatukat az, hogy van olyan magyar megfelelőjük, amely a köznyelvben általánosan használatos.



Sajnos ezt a gondolatot a tankönyv is átveszi. Az idézetben újra látjuk a standardizmus és a necesszizmus nyelvi ideológiáját, ezenkívül az „általánosan használatos” szavak „helyesebbnek” ítéltése nyelvi uzualizmus is.

A nyelvi uzualizmus *makroszinten* az a meggyőződés, hogy az elterjedtebb nyelvek, nyelvváltozatok nyelvileg értékesebbek a kevésbé elterjedteknél; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy az elterjedtebb (azaz nagyobb földrajzi területen, több társadalmi rétegben, több be-

szédhelyzetben, többfajta nyelvi kontextusban stb. használt), ill. a nyelvhasználatban gyakrabban előforduló nyelvi forma eredendően helyesebb a kevésbé elterjedtnél, ill. ritkábban előfordulónál.

Mivel a szerző érveléséből látszik, hogy nem támogatja azt, hogy ugyanazt a fogalmat több szóval nevezzük meg, feltehető, hogy a nyelvi homogenizmus is befolyásolja a gondolatvilágát.

A nyelvi homogenizmus mint általánosabb nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség negatív jelenség; hívei ezért a nyelvi egységet, ill. egységes nyelvet szorgalmazzák a nyelvi és nyelvváltozati változatosság rovására.

A nyelvi homogenizmus mint nyelvhelyességi ideológia *makroszinten* az a meggyőződés, hogy a nyelviileg homogén nyelvhasználat eredendően helyesebb a különféle nyelvek vagy nyelvváltozatok elemeit vegyítő közveleges, ill. kódváltásos nyelvhasználatnál, hasonlóképpen a nyelviileg egységesebb nyelvváltozatok értékesebbek a valamilyen szempontból kevert nyelvváltozatoknál; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy a homogén nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint a kevert (pl. két vagy több különböző nyelvből, nyelvváltozatból származó vagy szóvegyüléssel keletkezett) nyelvi formák

6. Külön csoportként tartja Tompa számon a nyelvünkbe frissen bekerült idegen szavakat, amelyek *idegen volta a legnyilvánvalóbb még akkor is, ha fontos fogalom hordozóiként jelennek meg a nyelvben.*

- *kombájn*
- *dekád, kolhoz, tübbing, dömper, diszpécser*

Bár ez a csoport merőben más jellegű, mint az előzőek, reális, és érdemes külön számon tartani. Pl. azért, mert az *egészen új szavak mellé vagy helyett könnyebb belső keletkezésű szavakat elterjeszteni*, mivel még nincs kialakult „nyelvszokás”, nagyobb szerephez juthat a nyelvtervezés.

7. Végül J. Soltész nyomán érdemes megemlíteni, hogy az idegen szavak szótáraiban található szókészleti elemek kétfélek. Egy részük olyan szó, amely érezhetően idegen eredete ellenére szerves része a magyar szókincsnek, megtalálhatóak az értelmező és kétnyelvű szótárakban is.

J. Soltész az Idegen szavak kéziszótárának egy találomra felütött lapján a következőket találta: *piszton, pitiáner, pittoreszk, plafon, plágium*

Vannak azonban az idegen szavak szótáraiban olyan szavak is, amelyek nem tekinthetők a magyar szókincs részének, mert csak *alkalmilag* fordulnak elő magyar nyelvű diskurzusokban, *mintegy kódváltásképpen*.

Ugyenezen a lapon J. Soltész a következő, ide sorolható szavakat találta: *pitoyable, più, pizang, placet, plage*

- Minden szócsoportra találni 10–10 példát a szótárakban!
- Nem kötelező: összefoglalni a tanulságokat.

## # „Szükséges” és „fölösleges” idegen szavak

A „szükséges” és „fölösleges” idegen szavak megkülönböztetése *nem tudományos*. Egyrészt számos olyan szó, amelyről a nyelvvelők azt állítják, hogy van „jó magyar megfelelője”, valójában a b) csoportba tartozik, azaz vagy *még a denotatív jelentésük sem teljesen azonos, vagy pedig a stílusértékük más*.

Például Tompa a fölösleges idegen szavak közt említi az *odium*-ot is, pedig ezt az akoriban készült hétközetes értelmező kéziszótár is csak körülírással tudja értelmezni: 'valamilyen cselekvés, elhatározás nyomán támadó ellenérzés, harag, gyűlölet'.

Szintén itt említi a *dekoltázs*-t; ennek ugyan vannak magyar megfelelői, de a *kivágás* nem elég specifikus (más jelentései is vannak, azaz polisém szó), a *nyakkivágás* pedig pontostokodó mivolta miatt nehézkes, s az sem elég specifikus, mivel férfi ruhadarab kivágására is vonatkozhat. Mindkettőnek más a hangulata, mint a *dekoltázs*-nak.

Egy mai nyelvvelő cikk szerint a *hepi* fölösleges idegen szó, mert van jó magyar megfelelője, a *boldog*. Pedig a *hepi* nem mindig helyettesíthető a *boldog*-gal, még ha eltekintünk is az eltérő hangulatától. A *hepi* szót dologra is használjuk, nemcsak élőlényre, mégpedig többnyire állítmányként használjuk, kevésbé jelzőként. Példa a ritka jelzős használatra:

- Találjuk meg ezt a hepi gyereket és inkább őt verjük meg!

Van, amikor az állítmányi helyzetben lévő *hepi* tényleg helyettesíthető a *boldog*-gal, ha eltekintünk az eltérő hangulatától. (De persze ez nem azt jelenti, hogy „helyettesítendő” is! És pláne nem tekinthetünk el a szó sajátos hangulatától!)

- Előre tudom hogy mindenki hepi lenne egy ilyen doksitól, de ettől nekem időm nem nagyon lesz hozzá.
- 2004. június 4.: péntek. A kapott jelszavakkal röpké 2 óra alatt beüzemeltem a web- és a mail-szerverem is. Minden OK, hepi vagyok.<sup>5</sup>
- Nem csoda, hogy tiszta hepi voltam, amikor találkozhattam vele.
- Ezek után kicsit furcsa, hogy tök hepi vagyok, ha az útra gondolok, az autó ugyanis erősen etalon-szagot áraszt magából.
- A tavaszi szünet örömeire itt járt Lali és Vali, így Ákosnak nagyon jó napjai voltak, teljesen hepi volt kiskomám, végre pukkadásig jóllakhatott nudlival.
- Borkóstolás a villányi éjszakában, mindenki újra hepi, és a különböző fajta nedűk előrehaladtával egyre lazább.
- Sosem fogok tudni így írni. (és meglepődve tapasztaltam: akiről azt hittem, hepi az élete, annak sem az. De legalább jól ír!)

Néhány példa az internetről olyan mondatokra, amelyekben a *hepi* nem helyettesíthető a *boldog*-gal:

---

<sup>5</sup> A *hepi* talán jobban jelzi, hogy a boldog állapotot ironikusan kell érteni, mint ahogy a *boldog* jelezné.

- A HoBOn, meg hüjék... erre kiírták, hogy dráma, a korhatár meg 12 volt, amikor nem éppen hepi dolog, ha egy anyuka kinyírja a csalággját utána meg magát! Vagy csak én vagyok konzervatív??? Személy szerint én ezt megnéztem volna 12 éves koromban..... húúú! :)
- Emberek! Hepi van!!! Akinek meg nincs hepi, az a szerkesztő intelmét jobb ha magára veszi, mármint azt, hogy ne nagyon járjon a szád most, miért nem ekkor-meg-ekkor jártattad a lepényesőd! (pl én akkor is jártattam, meg amit a demokrácia játékszabályi engedélyeznek, azt meg is tettem, csakhát az ALKOTMÁNYBAN biztosított jogommal élve, szabadon -szeretnék-szólni.)
- Amúgy meg hepi van emberek!! 😊 Mivbel éppen ezt hallgatom: James Zabiela Live At DTD (2005.07.22) 😊 😊 A nyár legjobb bulija és újra felidézhetem Zabi gyertek segítségével az igen kellemes emléket. 😊 😊
- aztán foq is eltűnt a mosolygó tömegben, nekem pedig még arra is jutott időnk, hogy felsétáljunk a gellérthegyre, szóval tulajdonképpen jobban nem is telhetett volna ez az egész. amúgy tiszta hepi minden, ahogyan fox is megírta anno

Állítványként különösen a *minden hepi* kifejezésben gyakori (már az utolsó példa is ennek egy változata), amely helyett nem is mondhatjuk azt, hogy *\*minden boldog*.

- Négy hónapja van párkapcsolatom, minden hepi, de szeretnék néhány kérdésre választ kapni... Kitől kérdezhetek?
- Mikor ezt kimondtam, éreztem a változást, szívem könnyebb lett, tudtam, hogy ha most törölök minden eddigit és újrakezdem, minden jó lesz, minden hepi lesz, no para...
- Bezzeg ha orbán állna a kormány élén akkor aztán minden hepi lenne. Nemigaz?
- Ha felhív, akkor búbáj és fel se fogja, mit tesz velem. Ja ezeket nem mondtam neki, csak neked, de nem játszhatom meg sokáig, hogy minden hepi, mikor nem.
- Itt óriási meglepetés éri őket, hiszen mindenhol szép nők, boldog férfiak vannak, csodálatos palotákban laknak, szóval minden hepi. Mindenhol boldog gyerekek szaladgálnak.

Különösen nem helyettesíthető a *hepi*, amikor a *depi*-vel kombinálva jelenik meg szó-játékszerűen:

- Na, szóval, mosogatnék, [...] semmi depi, minden hepi, esténként kiülnék a strandra, csendben vigyorogva kortyolgatnám a kólátam [...].
- Meg kéne keresnem valakit, aki ért hozzá, és megtudni, hogy az efféle hullámozó kedély miféle agybajnak lehet ismérve. Nem frankó, én mondom, hogy tegnap a szürke felhők alatt hentegettem az önsálnátban, mint disznó a sárban, ma meg viszonylag minden hepi, semmi depi.
- Egy amatőr író naplója. A srác kicsit érzélgős, kicsit bolond, de leginkább depi - azaz depi volt, míg párna nem talált. Most hepi. :)
- Ajjajjj, megint depi, semmi hepi??? Valami jó könyv? Meled fürdő, kikapcsolódás a haverokkal, biztosan jót tenne...
- Messze kerül minden, ami szép / Szerelem? még csak nem is emlék / Gondolatok: öngyi, depi / Minden vagyok, csak nem hepi.
- Gt pusziom mert olvassa ezeket a sorokat és nem vagyok attól kettős hogy itt depi neked meg hepi. ilyen is meg olyan is.
- „félre depi legyél hepi” (tudom, tudom ez fáj) sztal ne merj szomorkodni, inkább gyere el velem sétálni hajnalba:)

A *hepi* megítélésével kapcsolatosan az sem mellékes, hogy már származéka is van, a *hepizik* 'pihen, lustálkodik, szórakozik, lazít', ill. 'örül'.

- Ekkor - ott, mondat közepén -befejeztem az irást, leadtam a füzetet és kimentem a folyosóra hepizni.
- *Volt egy japán csavó, aki Magyarországra jött hepizni. Szegeden dekkolt, és amikor Győrbe jött, ott szívtak haverommal a haskát a folyosómon,*
- Ha ez a buli ma lesz, akkor én is lecsúsztam mert utazunk a nejemmel vidékre. A fiam lent hepizik és holnap hozzuk haza.
- aztán hepiztünk egész nap, öcsém lefárasztott a hülye vicceivel, a kisebbik hugom meg rámfogta, hogy megígértem neki, hogy elviszem kornra.
- A banda meg hepizett a parton, és élvezték a kellemes időt...
- Konyhában bébiülés, szobában mellette a kanapén, ha nem mellette és nincs kutya, macska, vagy más veszélyeztető tényező, akkor nálunk a talajon hepizett egy takarón. [a kisbaba]
- Hallottam a szaunában a pletyit, a szizmanók nem voltak boldogok...:( meg persze mi se hepiztünk, dehát ez van.
- egyébként mindenki nagyon boldogan jött ki, a csaj, aki már ott volt, amikor megérkeztünk apuval, másodikként mehetett be, és kikerülésekor vonyítva hepizett, hogy tudott beszélni, és jajdejó...:)

Nézzünk meg néhány „fölösleges” idegen szót az interneten a különféle keresőprogramok segítségével, s állapítsuk meg, milyen szövegösszefüggésekben használatosak, szemben hagyományos magyar megfelelőjükkel! Pl. *szori, sztori, biznisz, fling, efekt, dizájn, full, tender, lúzer, mani, lájtos, kúl*. Ne feledkezzünk meg a fontosabb toldalékos alakok, valamint az esetleges írásváltozatok kereséséről se!!! Kutassuk föl az esetleges származékaikat is (pl. *sztorizik, dizájnos, fullos, fullextrás*). (A keresést a magyar nyelvű lapokra állítsuk be!)

Másrészt a „szükségességet” nem lehet pusztán strukturalista alapon megítélni, hiszen a beszélők a nyelvet a legkülönbözőbb célokra használják, pl. arra, hogy ilyen vagy olyan benyomást keltsenek magukról (vagy a vállalkozásukról), ehhez pedig olykor célszerűnek látják idegen szavakat használni.

Süle Jenő erről így ír: „Általános a panasz, hogy sok az idegen szó mindennapi nyelvhasználatunkban, és érdekes az a megfigyelés, hogy éppen azok használják tömegesen, akik az illető idegen nyelvet nem ismerik. A dolog lélektani háttere nagyon egyszerű, sokan ezzel akarják idegen nyelvi tudásuk látszatát kelteni. Különös módon éppen a legkevésbé indokolt latinos idegenség terjed futótűzként. Ma már a legeldugottabb termelőszövetkezetben is *lineárisan programoznak*, a munkát *optimális effektusokkal* végzik; ha nem jók a terméskilátások, azt így mondják: *agrárprodukciónk perspektivikusan negatív trendet mutat*. [...] Ha így haladunk, egy szép napon, mikor ismerősünkkel találkozunk, nem azt kérdezzük tőle: hogy vagy, hanem ezt: milyen a *pszichés struktúrád?*”

Valójában a szerző egy *magatartást* bírál (mondhatjuk: jogosan), de *ennek semmi köze a nyelvészethez*. Vagyis nem az idegen szavakkal van baj, hanem a használóik magatartásával, de ez nem hogy nem nyelvészeti kérdés, de még csak nyelvvelő kérdés sem. Ezenkívül van egy *otromba csúsztatás* is az idézetben: a „milyen a pszichés struktúrád” nem ide való, mert a bírált társadalmi rétegek *egészen más regiszterekben* használják az idegen szavakat.

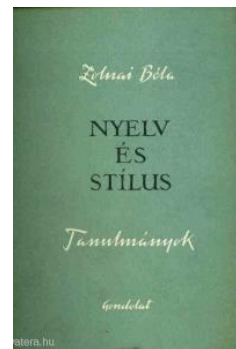
Az az elképzelés, hogy létezhetnek a nyelvekben fölösleges nyelvi elemek, pl. fölösleges szavak, a **nyelvi necesszizmus** ideológiájára épül. A nyelvi necesszizmus mint általában vett nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelvben vannak szükségtelen és emiatt ere-

dendően helytelen nyelvi formák; az azonos denotatív jelentésű változatok közül nem mindegyik szükséges, egy vagy több közülük lehet fölösleges is

Az a magatartás, amikor egy ember a nyelvhelyességet erkölcsi kérdésekkel kapcsolja össze, a **nyelvi moralizmus** ideológiájára épül. A nyelvi moralizmus mint általánosabb nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők erkölcsisége közt, azaz a helytelennek tartott formák használata etikailag is kifogásolható cselekedet, s akik rendszeresen élnek ilyen eszközökkel, erkölcsi deficitről tesznek tanúbizonyságot.

Már Zolnai Béla azt vallotta, hogy *a nyelvben nincs felesleges szó, ha a mondanivaló igényeihez igazítjuk a felhasználandó szavakat.*

Ő ezt még strukturalista alapon is így látta: „A legfontosabb érv az idegen szavak befogadása mellett az a tény, hogy soha két szó jelentése nem azonos. A magyartás tehát, ha jó és elfogadható, nem szünteti meg a jövevényszó jogosultságát, mert finom jelentésbeli és hangulati megoszlások mindkettő számára lehetővé teszik a létezését.

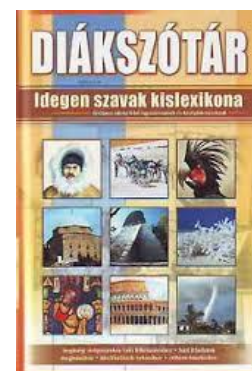


### # Idegen szavak és nyelvtani kontaktushatás

Érdeemes még J. Soltész nyomán megemlíteni, hogy néhány idegen szó – nevezetesen latin és francia prepozíciók – átvétele maga után vonta egy *sajátosan indoeurópai szerkezet nyelvtani rendszerünkben való megjelenését.*

Magyar szintaktikai kategóriákkal nem tudjuk elemezni az ilyen kifejezéseket: *öt per három; Kis kontra Nagy; ad egy, ad kettő; ad Budapest* (szállítólevelekben); *via Debrecen* (menetrendben); *à 10 forint; à la Jókai.*

E prepozíciók közül néhányat az értelmező szótárban is megtalálunk, *szófaji minősítés helyett nyelvtani megjegyzés* kíséretében: „idegenszerűen szerkesztett határozó viszonyító szava, a ragtalan szó, kifejezés előtt”, ami nem más, mint a prepozíció körülírása.



A MMNyR. nem tesz említést prepozíciós szerkezetekről, ami nyilván a magyar leíró nyelvészet purizmusának a következménye: ha nem foglalkozik ilyen szerkezetekkel, az egy kicsit olyan, mintha ezek nem is léteznének, vagy legalábbis a „nem foglalkozás” határozott, bár rejtett nyelvhelyességi állásfoglalásként is értelmezhető.

## & KÖLCSÖNSZAVAK A MAGYAR NYELV HATÁRON TÚLI VÁLTOZATAIBAN

### # Kontaktológiai alapfogalmak

#### Kontaktusjelenségek

Egy nyelv vagy nyelvváltozat akkor „hat” egy másik nyelvre vagy nyelvváltozatra, ha *változásokat idéz elő benne*; az ilyen hatást **kontaktushatásnak** nevezzük, azt a nyelvi helyzetet pedig, amelyben ez a hatás érvényesül, **nyelvi kontaktushelyzetnek**. Nyelvi kontaktushelyzet egy nyelven belül is létrejöhethet, pl. többé-kevésbé eltérő nyelvváltozatokat beszélő emberek érintkezése révén. Ezért a kontaktushatás és a kontaktusjelenség lehet nyelvközi vagy a nyelvbéli (nyelven belüli).

Azt a nyelvet, amely *hatást gyakorol egy másik nyelvre*, **átadó nyelvnek** nevezzük, azt pedig, *amelyben a másik nyelv hatására változások következnek be*, **átvevő nyelvnek**.

#### Interferencia és kölcsönzés

Ha a kontaktushatás „itt és most” történik, s egy konkrét kétnyelvű beszélő diskurzusában ölt testet, **interferenciáról** beszélünk, az interferenciahatás következtében megjelenő nyelvi elemek és formákat pedig **interferenciajelenségeknek** nevezzük. Az interferencia azal jár, hogy a beszélő *egy másik nyelvváltozat vagy nyelv hatására* olyan **formát** használ vagy **szabályt** alkalmaz, amely *az általa éppen beszélt nyelvváltozatnak vagy nyelvnek nem része*.

Nyelven belüli interferenciáról van szó, ha egy csallóközi anyanyelvjárású, iskolázott standard beszélő suksüköl, azaz pl. írásban is a *Mi ezt nem tudhassuk* formát használja, amely a csallóközi nyelvjárásban tökéletesen helyes, a standardban azonban a jelenlegi norma szerint nem elfogadható. Nyelvközi interferenciáról van szó, ha pl. valaki szlovák hatásra pillanatnyi figyelmetlenség miatt *ökörsem*-nek mondja a tükörtojást (vö. szlk. *volské oko* ‘tükörtojás’).

A **nyelvi kölcsönzés** az a folyamat, melynek során az egyik nyelvváltozatból vagy nyelvből a másikba nyelvi elemek és nyelvtani jelenségek kerülnek át. A kölcsönzés következtében az átadó nyelvi rendszerbe beépülő elemeket és formákat **nyelvi kontaktusjelenségeknek** nevezzük. Ilyenek pl. a *kölcsönszavak, kölcsönvonzatok, kölcsönfonémák, kölcsönhangszínárnyalatok* stb.

Nyelven belüli kölcsönzés folytán került be pl. a *burgonya* szó a standardba, amely korábban Baranya megyei tájszó volt. Nyelvközi kölcsönzés folytán került be a magyar nyelv Fv (szlovákiai) változataiba a *szkripta* ‘egyetemi jegyzet’ kölcsönszó.

Az interferenciát mint *lélektani* és bizonyos értelemben *egyedi* jelenséget elméletileg nagyon fontos megkülönböztetni a kölcsönzéstől mint *nyelvi* és *rendszereszerű* jelenségtől,

amely a több (sok) beszélő nyelvhasználatában többször (egyre gyakrabban) jelentkező interferencia következménye a nyelvi rendszerre nézve.

Mivel az interferencia – még a nyelvi interferencia is! – *lélektani* jelenség, *egyéni szinten* mindenhol megnyilvánul, ahol kétnyelvű beszélők élnek, azaz pl. egy afrikai országba kiköltöző magyar ember afrikai nyelvében is meg fog nyilvánulni a magyar nyelv hatása és fordítva, egy idő után a magyar nyelvét is befolyásolja az újonnan megtanult nyelv. Ezzel szemben a kölcsönzés a kétnyelvű *közösségekre* jellemző jelenség (bár létezik egyéni válfaja is).

Az interferencia mint *láthatatlan, belső lélektani folyamat* az olyan elemek és formák használatában nyilvánul meg, amelyek *nem részei az éppen beszélt nyelv(változat) normájának*, ugyanakkor kölcsönzés révén ezek *idővel az átvevő nyelv(változat) szerves részévé válhatnak*.

Gyakorlati oldaláról nézve az interferenciajelenségeket a kölcsönzéstől úgy lehet megkülönböztetni (az olyan közösségekben, amelyekben nem minden beszélő kétnyelvű), hogy megvizsgáljuk, mely kontaktusjelenségek fordulnak elő **kizárólag a kétnyelvű beszélőközösségek egynyelvű tagjainak** beszédében – ezek **kölcsönzések**. Azok a jelenségek viszont, amelyeket **az egynyelvűek beszédében nem találunk meg**, vagy **interferenciajelenségek** vagy (szűkebb körben élő) **kölcsönzések**.

	<b>interferencia</b>	<b>kölcsönzés</b>
1.	lélektani jelenség	nyelvi jelenség
2.	alkalmi	rendszeresen előforduló
3.	egyéni	közösségi
4.	esetleges	rendszereszerű
5.	nem normatív („hibás”)	normatív
6.	csak a kétnyelvűek beszédében fordul elő	az egynyelvűek beszédében is előfordul

### # A kölcsönszavak típusai

A kölcsönszavak – ahogy arra már korábban utaltunk – két nagy típusra oszthatóak:

**1. Közvetlen kölcsönszavak:** olyan szóképzleti egységek, melyeknek *a hangteste közvetlenül az átadó nyelvből* származik.

Például a Fv *hranolki* közvetlen kölcsönszó, mert a szlk. *hranolky* szónak nemcsak a jelentése, hanem a hangteste is bekerült a Fv nyelvváltozatokba, s ez csak annyiban változott, hogy az egyes fonémák ejtése a magyar fonémák tipikus megvalósulását követi (ez esetben ez csak annyi különbséget jelent, hogy a *h* zöngétlenül ejtődik vagy ejtődhet a Fv nyelvváltozatokban, az *a* pedig labiálisan).

**2. Közvetett kölcsönszavak:** olyan lexémák, amelyekben *az átadó nyelvi elemek „helyén” átvevő nyelvi elemek* találhatóak.



Például a Fv *kitárcsáz* ‘telefonszámot tárcsáz’ szó a szlk. *vytočit’* hatására jött létre úgy, hogy a szlk. szó *vy-* igekötője annak magyar megfelelőjével, a *ki-* igekötővel, a szó töve pedig a szlk. *točit’* szónak ilyen kontextusban használt megfelelőjével, a *tárcsáz* szóval helyettesítődött.

Ahhoz, hogy megértsük az egyes kölcsönszótípusok egymástól való eltéréseinek lényegét, meg kell ismerkednünk két háttérfogalommal, az „átvétel”-lel és a „helyettesítéssel”.

Az **átvétel** a kölcsönzésnek az a módja, melynek során *átadó nyelvi hangtestek vagy hangtestelemek* (fonémák, fonémasorok, morfémák) *kerülnek át az átvevő nyelvbe*, pl. föntebb a Fv *hranolki*. – A **helyettesítés** a kölcsönzésnek az a módja, melynek során *az átadó nyelvi elemek helyett nekik megfeleltetett átvevő nyelvi elemek válnak használatossá* úgy, ahogy az átvevő nyelvben korábban nem voltak használatosak, pl. föntebb a *kitárcsáz*.

A morfémák szintjén ennek egyik módja az, hogy **a)** *korábban is meglévő átvevő nyelvi elemek újszerű módon kombinálódnak* egymással (tükörfordítás), a másik pedig az, hogy **b)** *az addig is meglévő átvevő nyelvi elemek korábban elő nem forduló kontextusban válnak használatossá* (jelentéskiterjesztés). – A fonémák, fonémaértékkel nem rendelkező beszédhangok és hangszínárnyalatok szintjén történő helyettesítés a strukturalista nyelvtörténetből is jól ismert **hanghelyettesítés**.

A szó tágabb értelmében vett közvetlen kölcsönszavaknak két nagy csoportját különböztethetjük meg: **a) szorosabban vett közvetlen kölcsönszavak; b) alaki kölcsönszavak**. A közvetett kölcsönszavaknak két válfaja van: **a) kalkok; b) jelentésbeli kölcsönszavak** – ez utóbbi csoporton belül sajátos alcsoportot alkotnak a **stílusbeli kölcsönszavak**. – Kölcsönszavak fölhasználásával újabb lexémák is alakulhatnak: **a)** ha ezek is átadó nyelvi mintát követnek, **másodlagos**, ill. **többedleges kölcsönszókról** beszélünk. Az **b)** átadó nyelvi mintától többé-kevésbé függetlenül létrejött szókészleteti egységeket **önálló alkotásoknak** nevezzük; ezek ugyan nem kölcsönszavak, mégis célszerű őket azokkal együtt tárgyalni.

## 1. Szorosabban vett közvetlen kölcsönszavak

Történetileg a közvetlen kölcsönszók olyan lexémák, melyek *morfémahelyettesítés nélkül* vagy csupán *az átvevő nyelv alaktani rendszerébe való beépüléshez elengedhetetlenül szükséges mértékű morfémahelyettesítéssel* kerültek be az átadó nyelvből az átvevő nyelvbe.

Elengedhetetlenül szükséges pl. a magyarban, hogy *az ige ún. honosító képzőt kapjon*.

Ezért közvetlen kölcsönszó többek között a Va *dangubál* vagy *dangubáz* ‘lustálkodik, lopja a napot’; Ka *misál* ‘zavar’; Er *rodál* ‘(gépjárművet) bejárat’; Mv *spricáz* ‘lóg az óráról’; Öv *spricel* ‘ua’; Va Hv Mv *svercel* ‘(illegálisan) üzletel’, ‘potyázik’; Er *szortál* ‘osztályoz, rendez, csoportosít’; Va Hv *zabusál* ‘lopja a napot’, ‘lóg (az óráról)’; Va *zafrkávázik* és Hv *zafrikávázik* és Mv *zafrkáz* ‘bosszant, ugrat’; Fv *zálohovál* ‘(üveg)betétet fizettet’; Va Hv *zezál* és Mv *zezáz* ‘bosszant, ugrat’.

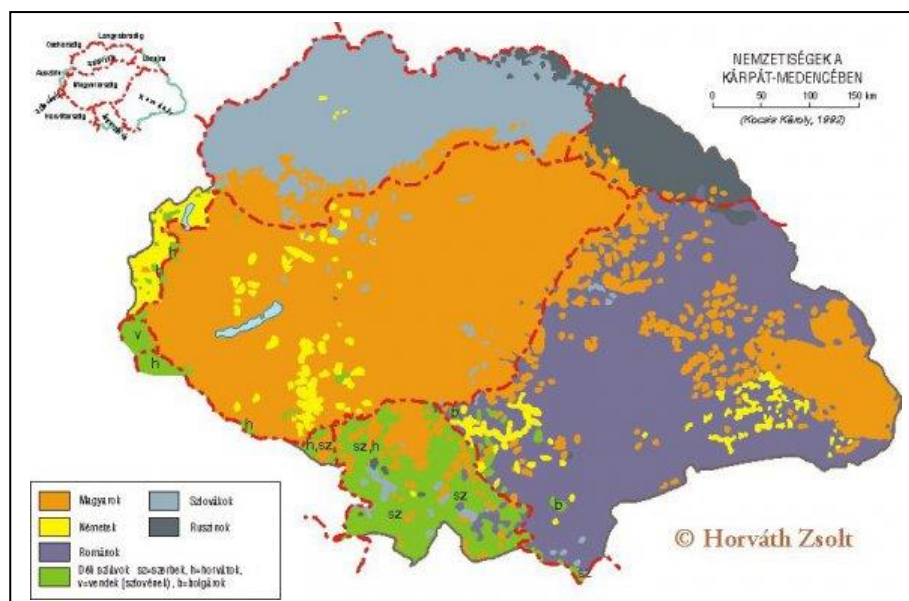
- Erdély: Er *alimentára* 'élelmiszerüzlet'; Er *buletin* 'személyi igazolvány'; Er *cáp* 'egy pohár sör'; Er *doszár* 'irattartó, dosszié'; Er *duba* 'furgon'; Er *karióka* 'filctoll'; Er *pix* 'golyóstoll'; Er *plakázs* 'furnérlemez'; Er *plikk* 'levélboríték'; Er *punga* 'zacskó, tasak';
- Felvidék: Fv *baszi* 'börtön', 'fogda'; Fv *haszák* 'állítható csavarkulcs'; Fv *hotovo* 'kész(en van)'; Fv *kapota* 'motorháztető'; Fv *makacska* 'kemény fizikai munka, güri'; Fv *obal* 'dosszié, mappa';
- Vajdaság: Va *duduk* 'bárgyú, tökkelütött'; Va *duksz* 'szabadidőruha felső'; Va *hemijska* 'golyóstoll'; Va *kafana* 'kávéház'; Va *kuluk* 'robot (munka)'; Va *uopste* 'általában', 'egyáltalán'; Va *vodnik* 'szakaszvezető';
- Kárpátalja: Ka *dohovor* 'szerződés'; Ka *doklád* 'beszámoló, jelentés'; Ka *gasztronóm* 'élelmiszerüzlet'; Ka *kapot* 'motorháztető'; Ka *pápka* 'irattartó, dosszié'; Ka *práva* 'jogsi'; Ka *váfli* 'ostya';
- Horvátország: Hv *csupál* 'megtépi, összekócolja a haját'; Hv *kemijszka* 'golyóstoll'; Hv *oszobna* 'személyi igazolvány'; Hv *penkala* 'töltőtoll'; Hv *uoptye* 'általában', 'egyáltalán'; Hv *vozácska* 'jogsi';
- Muravidék: Mv *cicibán* 'iskolaelőkészítőbe járó (óvodás) gyermek'; Mv *gotovo* 'kész(en van)'; Mv *kemicsni* 'golyóstoll'; Mv *lucska* 'nyeles jégkrém'; Mv *narasztek* 'a festett haj kinőtt töve'; Mv *oszebna* 'személyi igazolvány'; Mv *tangéroz* 'érdekel, érint'; Mv *vozniszka* 'jogsi';
- Órvidék: Óv *bomfritt* 'hasábburgonya'; Óv *fürersejn* 'jogsi'; Óv *gemájnde* 'hivatal'; Óv *glüvájn* 'forralt bor'; Óv *kaugumi* 'rágógumi'; Óv *kuli* 'golyóstoll'; Óv *tankstöll* 'benzinkút'; Óv *unterrichtel* 'tanít'; Óv *wurst* 'mindegy'.

Amint a példák is mutatják, az egyes állami változatokban *nagyon sok azonos fogalomkörbe tartozó szókészleteti egységet találunk*; ezek nemegyszer *hangalakjukban is* hasonlóak vagy akár teljesen azonosak két vagy több régióban.

Szórványosan előfordulnak anyagunkban *több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok* is a szó szorosabb értelmében vett közvetlen kölcsönszavak között.

Pl. Er Fv Va Hv Mv Óv *circula* 'körfürész', Fv Va Ka Hv Mv *szesztra* '(kórházi) nővér, ápolónő', Fv Va Ka Hv Mv Óv *tunel* 'alagút', Fv Va Ka Hv Mv *vetrovka* '(szél)dzseki'.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a több régióra kiterjedő szavak sokkal inkább két másik csoportra, az alaki és a jelentésbeli kölcsönszókra jellemzőek, amint ez alább ki is derül.



## 2. Alaki kölcsönszavak

Történetileg az alaki kölcsönszók olyan szóképzési elemek, melyeknek *hangalakja az átadó nyelvben található analóg szó hangalakjának hatására módosult*, ahhoz igazodott.

Az alaki kölcsönszók közt is számtalan *e g y e d i*, csak egy (vagy kevés) régióra korlátozó megoldást találunk.

Va Hv *anarchizmus* 'anarchia'; Fv *antitalent* 'vmely területen teljesen tehetségtelen ember' (vö. közm. *antitalentum*); Mv Őv *automát* 'automata'; Er Fv Ka *bufet* 'falatozó, talponálló, büfé'; Va Hv *bulevár* 'sugárút' (vö. közm. *bulvár* 'ua'); Fv Őv *dekrét* 'határozatot tartalmazó irat' (vö. közm. *dekrétum* 'ua'); Fv *dezert* '(egy doboz) bonbon'; 'desszert'; Fv *hala* 'nagy méretű, tágas helyiség, csarnok (gyári csarnok, sportcsarnok)', 'előcsarnok' (vö. közm. *hall*); Fv Ka Őv *klient* 'ügyfél, kliens'; Hv *komfor* 'kényelem, lakályosság, komfort'; Fv Va Hv *sztatikus* 'statikus'; Fv *taktizál* 'taktikázik'; Fv *vesztibul* 'előcsarnok' (vö. közm. *vesztibül*).

Az alaki kölcsönszavak közt jóval nagyobb számban találunk példákat a sok régióban azonos hangalakban meglévő Ht elemekre.

Fv Va Hv Mv Őv *báger* 'kotrógép, markológép' (vö. közm. *bagger* 'ua'); Fv Va Ka Hv Mv Őv *debil* 'ostoba, buta (ember) és/vagy 'értelem fogyatékos' (vö. közm. *debilis* 'ua'); Er Fv Va Ka Hv Mv Őv *delegát* 'megbízott, kiküldött hivatalos személy' (vö. közm. *delegátus* 'ua'); Fv Va Ka Hv Mv Őv *docent* 'docens'; Fv Va Ka Hv Mv Őv *dokument* 'dokumentum'; Fv Va Ka Hv Mv Őv *duplikát* 'másodlat'; 'másodpéldány' (vö. közm. *duplikátum*); Fv Va Ka Hv *federáció* 'államszövetség' (vö. közm. *föderáció*); Er Fv Va Hv Mv Őv *formulár* 'úrlap' (vö. közm. *formuláré* 'ua'); Er Fv Va Ka Hv Mv Őv *infarkt* 'szívroham' (vö. közm. *infarktus* 'ua'); Er Fv Va Ka Hv Mv Őv *internát* 'diákotthon, kollégium' (vö. közm. *internátus*); Fv Va Ka Hv Mv Őv *invalid* 'rokkant' (vö. közm. *invalidus*); Fv Va Hv Mv Őv *konflikt* 'konfliktus'; Fv Va Hv Mv *kontrola* 'ellenőrzés'; Fv Va Ka Hv Mv Őv *konzerva* 'konzerv'; Er Fv Va Ka Hv *referát* 'beszámoló, jelentéstétel' (vö. közm. *referátum*); Va Ka Hv Mv *rekvizit* 'kellék' (vö. közm. *rekvizitum* 'ua'); Fv Va Ka Hv Mv Őv *szeminár* 'szeminárium'.

A görög–latin eredetű közmagyar szavak toldalékainak az átadó nyelvi mintához való hozzáigazítása egy ellenkező irányú folyamatot is kiváltott a Ht változatokban, a nemzetközi szavak **visszalatinosítását** közmagyar megfelelőjük alapján.

Mivel azonban *a beszélők ezeket a megfelelőket nem mindig ismerik* (igazából ezek gyakran a közmagyar beszélők számára is ismeretlenek), *a „visszalatinosítás” eredménye nem mindig azonos a szó közmagyar (és egykori latin) hangalakjával*. Ez a folyamat úgy is tekinthető, mint az *átvevő nyelv rendszeréhez való hiperkorrekt alkalmazkodás*, hiszen a beszélők úgy vélik, ezekre a változtatásokra azért van szükség, hogy az érintett szó ne legyen „román”, „szlovák” stb.

Fv *evidenció* 'nyilvántartás, evidencia'; Va Hv Mv *garanció* 'garancia'; Fv Va Hv *kompetenció* 'illetékeség, kompetencia'; Fv *licenció* és Ka *licenzió* 'kereskedelmi vagy gyártási tevékenységre jogosító engedély' (vö. közm. *licencia* 'hatósági engedély, szabadalom'; vö. még *licenc* 'ua'); Fv *prémio* 'jutalék, prémium', 'osztalék a termelőszövetkezetben; az osztalék kiosztása'; Mv

*stipendió* és *Hv sztipendió* 'ösztöndíj, stipendium'; *Fv Va Hv Mv szentenció* 'szentencia'; *Fv Va Hv szupremáció* 'szupremácia'; *Fv Va Hv Mv tendenció* 'tendencia'.

Nagyon sok alaki kölcsönszónak – csaknem mindegyiknek – többé-kevésbé különbözik a stílusértéke a közmagyar megfelelőjéétől; ezért ezek *stílusbeli kölcsönszavak is egyben*.

### 3. Kalkok

Történetileg a kalkok, illetve sajátos típusuk, a hibrid kalkok olyan szóképzési egységek, amelyek *az átadó nyelv szavainak hatására* jöttek létre az átvevő nyelvben teljes vagy részleges helyettesítéssel úgy, hogy azok *többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét*, vagy legalábbis *jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak*, mint átadó nyelvi modelljeik.

Az ilyen értelemben vett tükörszavak *modellje nem lehet tőszó*, mindenképpen *összetett* vagy *képzett szónak*, ill. ezek *kombinációjának* kell lennie.

A „kalk” műszó összefoglaló neve kíván lenni a tükörszavaknak, tükörkifejezéseknek és tükörszólásoknak.

**A tükörszavak egyetlen szabad morfémából álló lexémák.**

- **összetett szavak:** *Fv tanítónap* 'pedagógusnap', vö. szlk. *deň učiteľov* („tanítók napja”); *Fv munkatöltet* '1. munkakör; 2. munkaköri leírás', vö. szlk. *pracovná náplň* („munkatöltet”); *Fv sósrudacska* ~ *sósrúd* 'sós pálcika, ropi', vö. szlk. *slané tyčinky* („sós rudacsák”); *Fv repülőposta* 'légiposta', vö. szlk. *letecká pošta* („repülési posta”);
- **származékok:** *Fv kibeszélés* ~ *kibeszéd* 'kifogás', vö. szlk. *výhovorka* („kibeszél”); *Fv kenő* 'különbéféle hidegkonyhai készítmények (húskrém, halkrém, zöldségkrém stb.) összefoglaló neve', vö. szlk. *nátierka* („ken”) és cseh eredetű szlk. *pomazánka* („ken”); *Fv minőséges* 'jó minőségű', vö. szlk. *kvalitný* („minőség”); *Fv fizetetlen (szabadság)* 'fizetés nélküli szabadság', vö. szlk. *neplatená (dovolenka)* („fizetetlen”); *Fv kitippel* 'kiválaszt, kiszemel magának', vö. szlk. *vytipovať (si)* („kitippel <magának>”); *Fv kitércsász* 'tércsász (telefonszámot)', vö. szlk. *vytočít* („kiforgat”); *Fv szétír* 'résztételekre bontva leír', vö. szlk. *rozpísať* („szétír”); *Fv feljátszik* '(magánóra, videóra, számítógépes lemezre) felvesz', vö. szlk. *nahrať* („feljátszik”); *Fv átnevez* 'nevét megváltoztatja, átkeresztel', vö. szlk. *premenovať* („átnevez”); *Fv átfizet* '(költséget) térít, kifizet', vö. szlk. *preplatíť* („átfizet”);
- **tövek:** *Fv SZNP* 'Szlovák Nemzeti Párt', vö. szlk. *Slovenská národná strana* („szlovák nemzeti párt”);

**A tükörkifejezések több szabad morfémából álló lexémák, azaz állandósult szókapcsolatok.**

- a) **jelzős szerkezetek:** *Fv kataszteri terület* 'közigazgatási terület', 'kataszter' (vö. szlk. *katastrálne územie* 'ua', szó szerint „katasztrális terület”); *Fv Őv kereskedelmi akadémia* 'közgazdasági szakközépiskola' (vö. szlk. *obchodná akadémia* 'ua', szó szerint „ua”); *Fv politikai reprezentáció* 'politikai elit, vezető politikusok' (vö. szlk. *politická reprezentácia* 'ua', szó szerint „ua”); *Fv preventív vizsgálat* 'orvosi szűrővizsgálat' (vö. szlk. *preventívna prehliadka* 'ua', szó

szerint „ua”); Fv *revíziós orvos* ‘(az egészségbiztosítónál dolgozó) felülvizsgáló orvos’ (vö. szlk. *revízny lekár* ‘ua’, szó szerint „ua”); Fv *téli stadion* ‘műjégpálya’ (vö. szlk. *zimný štadión* ‘ua’, szó szerint „ua”); Fv *fehér jogurt* ~ *joghurt* ‘natúr joghurt’, vö. szlk. *biely jogurt* („fehér joghurt”); Fv *egészségügyi központ* ‘rendelőintézet’, vö. szlk. *zdravotné stredisko* („egészségi központ”); Fv *városi hivatal* ‘polgármesteri hivatal (városban)’, vö. szlk. *mestský úrad* („városi hivatal”); Fv *polgári társulás* ‘egyesület’, vö. szlk. *občianske združenie* („polgári társulás”); Fv *születési szám* ‘személyi szám, személyazonosító jel’, vö. szlk. *rodné číslo* („születési szám”)

b) igés tükörfelfejezések: Er *kukkra dobja* (*a labdát*) ‘egyenesen, magasan fölfelé, magasra dobja (a labdát)’ (vö. rom. *a arunca (mingea) în cuc* ‘ua’, szó szerint „ua”); Fv *rezervával vesz valamit* ‘fenntartásokkal vesz vmit’ (vö. szlk. *brať niečo s rezervou* ‘ua’, szó szerint „ua”); Fv *jelentést ad* ‘jelentést tesz’, vö. szlk. *podat’ správu* („jelentést ad”); Fv *javaslatot ad* ‘javaslatot tesz’, vö. szlk. *podat’ návrh* („javaslatot ad”); Fv *csúszást kap* ‘megcsúszik; farol’, vö. szlk. *dostať šmyk* („csúszást kap”); Fv *vizsgán van* ‘vizsgázik’, vö. szlk. *byť na skúške* („vizsgán van”); Fv *távúton tanul* ‘levelező tagozaton tanul’, vö. szlk. *učiť sa diaľkovo* („távolságilag tanul”); Fv *magánál van* ‘a saját (hivatali) szobájában van’, vö. szlk. *byť u seba* („magánál van”); Mv *drogírozza magát* ‘kábitószerezik’ (vö. szln. *drogirati se* ‘ua’, szó szerint „drogírozza magát”).

A **tükörszólások** valójában a **tükörfelfejezések egyik sajátos csoportját** alkotják; szerkezetileg ezek is több szabad morfémából állnak, az egyéb tükörfelfejezésektől csak *jelentéstani alapon* különíthetők el.

Fv *margóra* (*jegyez meg valamit*) ‘mellékesen (tér ki rá)’ (vö. szlk. *poznamenat’ na margo* ‘ua’); Hv *nulla üti a nullát* ‘nem ér semmit’; Fv *semmiből semmi* ‘hirtelen-váratlan’, vö. szlk. *z ničoho nič* („semmiből semmi”); Fv *kockában mondja el* ‘dióhéjban mondja el’, vö. szlk. *povedať v kocke* („kockában mondja el”); Fv *kéztől van* ‘élre esik’, vö. szlk. *byť od ruky* („kéztől van”); Fv *benne van az ujjja* ‘benne van a keze’, vö. szlk. *mať v tom prsty* („benne vannak az ujjai”).

Történeti szempontból **hibrid kalkokról** akkor beszélünk, ha a szó hangtestének kialakításában mind a *morfémaátvétel*, mind a *morfémahelyettesítés* szerepet játszott.

a) tükörszók: Fv *víberliszt* ‘rétesliszt’ (vö. szlk. *výberová múka* ‘ua’, szó szerint „válogatási liszt”); Fv *kipratál* ‘kirak, kihord’, vö. szlk. *vypratať* („kirak”, „kihord”); Mv *topliszendvics* ‘melegszendvics’ (vö. szln. *topli sendvič* ‘ua’, szó szerint „ua”);

b) tövek: Fv *dizertáció* ‘értekezés’, vö. szlk. *dizertácia* és közm. *disszertáció*; Fv *garnizs* ~ *garnis* ‘függönytartó’, vö. szlk. *garniža* és közm. *karnis*; Fv *patiszon* ‘csillagtök’, vö. szlk. *patizón* és közm. *patisszon*; Fv *paciens* ‘beteg (fn)’, vö. szlk. *pacient* és közm. *páciens*; Fv *buldózér* ‘földtológép’, vö. szlk. *buldozér*, de közm. *buldózer*; Fv *citróm* ~ *citron* ‘citrom’, vö. szlk. *citrón* és közm. *citrom*

b) tükörfelfejezések: Fv *női választás* [vábor] ‘nőbizottság’ (vö. szlk. *ženský výbor* ‘ua’, szó szerint „női bizottság”); Fv *balancot kap*, vö. szlk. *dostať balanc* („balancot kap”); Fv *statutáris képviselő* ‘szervezet hivatalos, cégjegyzésre jogosult képviselője’ (*štatutárny zástupca* ‘ua’, szó szerint „statutáris helyettes”)

Az a kitétel, mely szerint *a hibrid kalknak az az eleme, amely nincs meg a közmagyarban, szabad morfémaként az érintett határon túli nyelvváltozatokban sem fordul elő*, azt jelenti, hogy az *átadó nyelvi eredetű kölcsönszavakból átadó nyelvi mintára alakult összetett vagy akár képzett szók nem hibrid tükörszók, hanem másodlagos kölcsönszavak*.

Így pl. az Er *bélyegplick* ‘bélyegcsomag’ vagy a Fv *gyerekszesztra* ‘gyermekosztályon dolgozó ápolónő’ nem hibrid tükörszó, hanem kölcsönszó felhasználásával létrejött önálló alkotás,

mivel az Er *plikk* 'levélboríték', ill. Fv *szesztra* 'ápolónő' önállóan is használatos kölcsönszóként, vagyis az érintett Er, ill. Fv nyelvváltozatokban immár nem román, ill. szlovák, hanem magyar szónak minősül. Ugyanez áll a hibrid tükörfelvezésekre is.

#### 4. Jelentésbeli kölcsönszavak

A szorosabban vett jelentésbeli kölcsönszók történetileg nézve olyan szavak és állandósult szókapcsolatok, melyek *egy vagy több denotatív jelentésükre átadó nyelvi megfelelőjük hatására tettek szert.* – Jelentésbeli kölcsönszóról beszélünk természetesen akkor is, ha a szó *az eredeti jelentésében nem marad meg, vagyis nem jelentésbővülés, hanem teljes jelentésváltozás* következik be.

Van úgy, hogy a szó jelentése az érintett Ht nyelvváltozatokban tágabb, mint közmagyarban, a köztük lévő összefüggés természetesen teljesen nyilvánvaló.

Er Va Hv *kamion* 'tehergépkocsi' (vö. közm. *kamion* 'nemzetközi áruszállításban használatos, nagy méretű, zárt rakterű tehergépkocsi'); Fv Ka *resti* 'vendéglő, étterem általában' (vö. közm. *resti* 'vasúti vendéglő'); Fv Ka Óv *stadion* 'sportesemények tartására szolgáló, bármilyen méretű pálya és hozzá tartozó építmény, pl. falusi focipálya is' (vö. közm. *stadion* 'nagyobb méretű ilyen létesítmény').

A Ht lexéma és közmagyar megfelelője közti jelentésbeli eltérés sokszor abban mutatkozik meg, hogy a Ht lexémának van egy (vagy több) **többletjelentése**, olyan jelentése, amellyel átadó nyelvi megfelelője is rendelkezik.

Er Fv Va Hv *akció* 'rendezvény; szervezett családi, kisközösségi, társas esemény; közös munka'; Er *blatto* 'érvényes menetjegy nélkül utazik, potyázik'; Er Fv Va Hv Mv Óv *blokk* 'panelház, tömbház'; Ka *blokk* 'karton (cigaretta); Va Hv *blokk* 'agyagból égetett üreges építőelem'; Fv *brigád* 'társadalmi munka', 'alkalmi munka'; Fv Va Hv *kanális* 'tévécatorna'; Er Fv Va Ka Hv *kanalizáció* 'szennyvízcsatorna-rendszer'; Er *kód* 'postai irányítószám'; Fv *konverzió* 'hadiipar átállítása polgári termelésre'; Va Hv Mv Óv *kredit* 'kölcsön'; Fv *kredit* '(mobiltelefonon) lebeszélhető pénzüsszeg; keret'; Óv *kúra* 'nyaralás'; Er Fv Ka *olimpia* 'tantárgyverseny'; Va *placc* 'telek'; Er *promóció* 'ugyanabban az évben, ugyanazon a szakon végzett egyetemi hallgatók csoportja'; Fv Hv *promóció* 'a diploma átadása, ill. átvétele, diplomaosztó'; Fv *repró* 'hangszóró'; Fv Óv *szatellit* 'műholdvevő készülék' (vö. szlk. *satelit*); Er Fv Va Ka Hv Mv *szemafor* 'közúti jelzőlámpa, közlekedési lámpa'; Er Fv Va Ka Hv Mv Óv *szirup* 'szörp'; Fv Va Hv *tréma* 'lámpaláz'; Ka *vodka* 'pálinka'.

Több példánk is van arra, hogy *a Ht lexéma és az azonos hangalakú közmagyar lexéma jelentései közt nincs a laikus beszélők számára is nyilvánvaló összefüggés*; az ilyeneket természetesen nem poliszém szavaknak, hanem homonimáknak tekintjük, és a szorosabb értelemben vett *közvetlen kölcsönszavak közé soroljuk* őket.

Va Hv Mv *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék'; Va *banya* 'gyógyfürdő'; Va Hv *bíró* 'iroda, ügynökség'; Fv *diéta* 'napidíj'; Mv *dízel* 'sörből és kólából álló italkeverék'; Fv *dressz* 'konyhaszekrény mosogatója'; Óv *drukker* 'számítógép nyomtatója'; Fv *fix* 'filctoll'; Er *komposztál* '(lyukasztással) vonaljegyket kezel a buszon'; Va *koncert* 'takarmánykeverék'; Óv *kuli* 'golyós-

toll'; Fv *lista* 'keskeny lécz'; Va Hv *masszív* 'hegytömeg, őshegység'; Va Hv *patika* 'edzőcipő, tornacipő'; Er *patron* 'főnök, tulajdonos'; Va Hv *poén* 'pont mint a teljesítménymérés eszköze'; Fv *polozska* '(könyvvitelben) tétel, bejegyzés'<sup>6</sup>; Fv *privát* 'albérlés'; Mv *trák* 'fülvédő'.

## 5. Stílusbeli kölcsönszók

A jelentésbeli kölcsönszók *sajátos alcsoportjaként* tarthatjuk számon a stílusbeli kölcsönszavakat. Ezek történetileg olyan lexémák, melyeknek *az átadó nyelvi modell hatására megváltozott a stílusértékük*.

A szavak egy része a Ht változatokban közömbös vagy bizalmas stílusértékű, a közmagyarban viszont elavult.

Fv Va Ka Hv *advokát* 'ügyvéd'; Fv *benevolens* 'elnéző, engedékeny'; Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv komisszió* 'bizottság'; *Őv trotoár* 'járda'.

A legtöbb példánk olyan szavakra van, amelyek a Ht változatokban többnyire közömbös vagy bizalmas stílusértékűek, a közmagyarban viszont régiesek.

Fv Va Hv Mv *Őv cimet* 'fahéj (fűszer)'; Fv *faktúra* 'áruszámla'; Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv firma* 'cég'; Fv Mv *inspektor* 'felügyelő, ellenőr' és Fv Ka *Őv inspektor* 'szaktanácsadó, szakfelügyelő'; Er Fv Ka *Őv internátus* 'diákotthon, kollégium'; Fv Va Ka Hv *Őv kapitány* '(a hadseregben) százados'; Fv Ka *Őv kaszárnya* 'laktanya'; Er Fv Va Hv Mv *Őv katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Fv Va Hv *Őv penzió* 'nyugdíj'; Er Fv Va Ka Hv *poliklinika* 'rendelőintézet'; Fv Va Ka Hv Mv *szvetter* 'kardigán'; Fv Va Ka Hv Mv *Őv telegram* 'távirat'.

Van anyagunkban néhány olyan szó is, amelyek a Ht változatokban szintén közömbösök vagy bizalmasak, miközben a közmagyarban szótáraink tanúsága szerint régiesek vagy népiesek.

Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv porció* 'adag'; Er Fv Va Hv Mv *Őv rezerva* 'tartalék'.

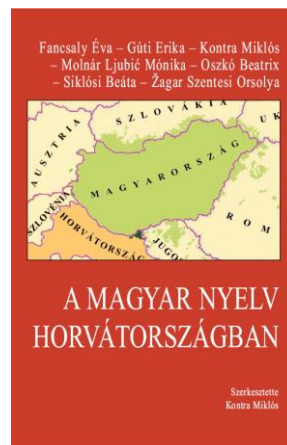
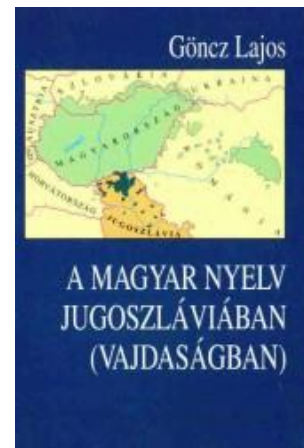
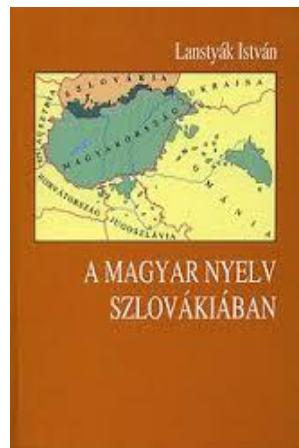
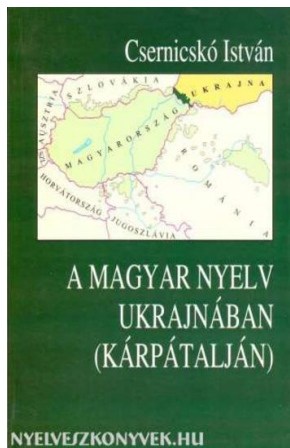
Itt említhetjük meg azt a szót is, amely a Ht változatokban közömbös vagy bizalmas, a közmagyarban viszont népies.

Er Fv Va Ka Hv *Őv kanális* 'csatorna'.

Végül van még példánk olyan szóra is, amely a Ht változatokban közömbös stílusértékű, a közmagyarban viszont kiséválasztékos.

Er Fv Va Ka Hv Mv *Őv balkon* 'erkély'.

<sup>6</sup> Ez utóbbi lexéma – így írva – csak homofon, de nem homográf, vagyis írásban különbözik a közm. *poloska* szótól, ám kiejtésben egybeesik vele.



## 6. Többedleges kölcsönszók

Mivel *a kölcsönszók részei az átvevő nyelv rendszerének*, mi sem természetesebb, mint hogy ezek alkalomadtán az átvevő nyelv régebbi elemeihez hasonlóan *részt vesznek a szóalkotási folyamatokban* is.

Ha a beszélők *egy kölcsönszót az átvevő nyelv régi elemeivel kombinálva új szavak létrehozására használnak föl úgy, hogy ez az új szó is egy átadó nyelvi mintát követ*, a létrejövő új szóképzleti elemet **másodlagos kölcsönszónak** nevezzük.

A többedleges kölcsönszók egy része névszói elsődleges kölcsönszavakból létrejött ige (többnyire a -z vagy az -l képzővel). Ezek magától értődő származékok, *nem szükséges átadó nyelvi mintát sem föltételezni*, bár az esetek egy részében ilyenekkel is számolhatunk.

- Fv bágerozik 'kotrógéppel dolgozik' (← Fv Va Hv Mv Őv *báger* 'kotrógép'); Fv Ka *bedmintonozik* 'tollasozik' (← Fv Ka *bedminton* 'tollaslabda'); Mv *bulászik* 'lányok után jár, udvarol' (← Va Mv *bula* 'nő, lány'); Fv *motorkázik* 'motorkerékpározik' (← Fv *motorka* 'motorkerékpár'); Er *navétázik* 'ingázik' (← Er *navéta* 'ingázás'); Fv *praxol* '(szakmai) gyakorlaton van' (← Fv *prax* '(szakmai) gyakorlat); Fv Ka Va Hv Mv *szmenázik* 'több műszakban dolgozik, műszako-



zik' (← Fv Va Ka Hv Mv *szmena* 'műszak'); Va *tegzázik* 'mellékkeresetért dolgozik' (← Va *tezga* 'mellékkereset, hakni'); Fv *zsuvizik* 'rágógumit rág' (← Fv *zsuvi* 'rágógumi')

• igekötővel bővült igék: Fv *beblombáz* 'fogat betöm' (← Fa Ka Őv *blomba* 'fogtömés'); Fv *bepraxol* 'gyakorlatot szerez' (← Fv *praxol* '(szakmai) gyakorlaton van') ← Fv *prax* '(szakmai) gyakorlat'; Hv *kicsupál* 'kitép, kiránt' (← Hv *csupál* 'megtépi, összekócolja a haját'); Fv *kiteppel*, *kiteppez* <szőnyeget, kárpitot> tisztítószerrel kitisztít (← Fv *teppel*, *teppez* <szőnyeget, kárpitot> tisztítószerrel tisztít); Őv *leorganizál* 'megszervez, megbeszél egy találkozót' (← Ka Őv *organizál* 'megszervez'); Va Hv *megcsasztiz* 'meghív valakit egy étterembe, kocsmába stb., és fizeti a számláját' (← *csasztiz* 'ua'); Fv *összezsuviz* 'rágógumival összeken' (← *zsuvizik* 'rágógumit rág' ← Fv *zsuvi* 'rágógumi')

A többedleges kölcsönszók, ill. elsődleges kölcsönszókat tartalmazó önálló alkotások másik nagy csoportját a *n é v s z ó k* alkotják: főnevek vagy melléknevek, ill. kettős szófajú főnevek-melléknevek.

Amint a fenti példák némelyikéből is láthatjuk, *a másodlagos kalkok, ill. az elsődleges kölcsönszót tartalmazó önálló alkotások újabb kalkok, ill. önálló alkotások elemeivé is válhatnak; ezért beszéltünk fentebb összefoglalóan inkább többedleges kalkokról.*

A fenti példák közt említett Fv Ka *horcsicás* 'mustáros' melléknév, amely másodlagos kölcsönszó, s amely a Fv Ka *horcsica* 'mustár' elsődleges kölcsönszóra megy vissza, megtalálható a Fv *horcsicáspohár* 'mustáropohár, mustárnak használt pohár' összetételben és a Fv *horcsicás pohár* 'mustáros pohár, mustárt tartalmazó pohár' állandósult szókapcsolatban (vö. mindkettő megfelelőjeként a szlk. *horčicový pohár* „mustáros pohár” kifejezéssel).

A Fv *horcsicáspohár* tükörszó és a Fv *horcsicás pohár* tükörkifejezés ilyen módon harmadlagos kölcsönszó.

## 7. Önálló alkotások

Nemritkán előfordul, hogy egy kölcsönszóból *átadó nyelvi minta nélkül* hoznak létre a beszélők új szót; ez esetben *éppúgy önálló alkotásról beszélünk, mint azokban az esetekben, amikor az önálló alkotás kizárólag az átvevő nyelv eredeti elemeiből áll.*

Az önálló alkotások zömének az *átvevő nyelvben*, azaz *a közmagyarban van modelljük*, tehát tulajdonképpen ezek is kalkoknak tekinthetőek, csak éppen közmagyar modellre visszamenő „kalkokról” van szó.

A fentiek közül például ilyenek valószínűleg a különféle *l a b d a j á t é k o k* nevéből keletkezett igék (pl. Va Hv Mv *odbojkázik* 'röplabdázik'). Mivel az átadó nyelvekben az ilyenek helyett inkább a „röplabdát játszik” típusú szó szerkezetek használatosak, az ilyen igék inkább a magyarban szokásos *focizik, hokizik, teniszezik* stb. analógiájára alakulhattak.

Ez lehet az oka, hogy pontos igei megfelelőjük van a magyarban (vö. Va Hv Mv *odbojka* : közm. *röplabda*, Va Hv Mv *odbojkázik* : közm. *röplabdázik*).

Amikor az *átadó nyelvi és a közmagyar kifejezés közt szerkezeti egybevágás van*, nem is lehet tudni, hogy *a Ht alkotás vajon „igazi” kalk-e, amely átadó nyelvi mintára megy vissza,*

vagy pedig közmagyar kifejezés analógiájára alakult, s talán ezt a kérdést a legtöbb esetben nincs is nagyon értelme „firtatni”, mivel mindkét minta egyszerre is hathatott.

Például a fentebb említett Fv *horcsicáspohár* mintájául éppúgy szolgálhatott a közmagyar *mustárospohár*, mint a szlovák *horčicový pohár*, s leginkább művelődéstörténeti szempontok alapján lehet valamelyik minta (nagyobb) hatását valószínűsíteni.

A Ht változatokban előfordulnak olyan önálló alkotások is, amelyek *nincs közvetlen modelljük egyik nyelvben sem, azaz nem követnek sem közvetlen átadó nyelvi, sem közvetlen átvevő nyelvi mintát* (bár természetesen ezek is meglévő kifejezések analógiájára jönnek létre, de itt inkább egy szóalkotástípus analógiájáról van szó, mint egy konkrét szóéről).

Például az Fv *szakosító képzés* ‘post secondary képzés’ tudatos szóalkotó tevékenység nyomán jött létre a spontán módon kialakult Fv *felépitményi képzés* ‘ua’ (vö. szlk. *nadstavbová v ýučba* „felépitményi képzés”) kiküszöbölésére.

Mivel az Fv kifejezés motiváltsága mind az szlováktól, mind az közmagyartól eltér, önálló alkotással van dolgunk. (Abban az időben az adott képzésforma Magyarországon még ismeretlen volt; az közmagyar megfelelő, a *post secondary képzés* későbbi keletű.)

Az önálló alkotások legnagyobb részét nem spontán módon jöttek létre, hanem Fv *nyelvművelők, nyelvészek, újságírók, fordítók hozták őket létre tudatosan*, tehát voltaképpen *mesterséges szóalkotásoknak* lehet őket tekinteni.

Ilyen pl. Fv *városkerület* ‘kerület’ ö s z s e t t e t t s z ó (vö. szlk. *obvod* ‘kerület, körzet’).

A s z ó k a p c s o l a t o k k ö z t i s v a n n a k ö n á l l ó a l k o t á s o k .

Fv *szakosító iskola* ‘post secondary képzést nyújtó iskola’, vö. szlk. *nadstavbová škola* („felépitményi iskola”); Fv *nyilvántartási szám* ‘az építmények megjelölésére szolgáló azonosító szám, amelyet az illetékes polgármesteri hivatal utal ki az építtetőnek az építési engedély kiadásakor’, vö. szlk. *súpisné číslo* („összeírási szám”); Fv *feddhetetlenségi bizonyítvány* ‘erkölcsi bizonyítvány’, vö. szlk. *výpis z registra trestov* „kivonat a büntetési regiszterből”).

## & AZ IDEGEN SZAVAK ÉS KÖLCSÖNSZAVAK MEGÍTÉLÉSÉVEL KAPCSOLATOS FŐ NYELVI IDEOLÓGIÁK

Az idegen szavak megítélésével kapcsolatos két fő ideológia a nyelvi purizmus és a nyelvi konzervativizmus.

A **nyelvi purizmus** – *makroszinten* az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formákat előnyben részesítő beszéd mód értékesebb, mint az, amely nagyobb számban tartalmaz idegen eredetű nyelvi formákat; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű nyelvi formák; hasonlóképpen az idegen minta nélküli, belső keletkezésű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, melyeket idegen mintára alkottak.

A **nyelvi kolonializmus** az a meggyőződés, hogy a nyelvi kölcsönzés egyfajta nyelvi kolonializmusnak a következménye, azzal, hogy egy nyelv egy másik nyelvből (sokat) kölcsönöz, mintegy behódol az átadó nyelvnek. Nyilvánvaló itt a párhuzam a politikai, társadalmi, gazdasági kolonializmussal. Amint egyes erős, agresszív hatalmak meghódították és leigázták a távoli tájak népeit, így az ilyen hatalmak nyelve is mintegy leigázza a helyi nyelveket, el-árasztja kölcsönszavakkal és más kontaktusjelenségekkel.

A nyelvi relinkvizmushoz nagyon szorosan kapcsolódó nyelvi ideológia a **nyelvi dilaborizmus**, az a meggyőződés, hogy más nyelvek hatására egy nyelvben rendszerbomlás következhet be, s ennek következményeként a nyelv megindulhat az enyészet útján; e meggyőződésből fakadóan tartják sokan a nyelvtani kontaktushatást veszélyesebbnek a szókészletinél.

A nyelvi kontaktushatás különféle negatív következményei közt szokták számon tartani azt a téveszmét is, hogy a kontaktushatás nyelvcserehez vezethet. Ehhez a gondolathoz szorosan kapcsolódó ideológia a **nyelvi relinkvizmus**, amely nem más, mint az a meggyőződés, hogy az előnytelennek gondolt nyelvi változások – különösen azok, amelyek idegen nyelvek hatására következnek be – egy nyelv leépüléséhez, majd a beszélők általi elhagyásához, azaz nyelvcserehez vezethetnek.

A **nyelvi konzervativizmus** mint általánosabb nyelvi ideológia az a meggyőződés, hogy a nyelv hagyományos formái különleges értéket képviselnek, megőrzésük társadalmi, sőt kulturális és nemzeti érdek. Hívei nem riadnak vissza az olyan nyelvalakító tevékenységtől sem, melynek célja a nyelvi változások fékezése vagy akár visszafordítása. A nyelvi konzervativizmus mint nyelvhelyességi ideológia *makroszinten* az a meggyőződés, hogy az archaikusabb, több régies formát tartalmazó nyelvek vagy nyelvváltozatok (pl. nyelvcsaládok elszigetelődött, peremhelyzetű nyelvei; peremnyelvjárások) értékesebbek a nagyobb változáson átment nyelveknél, nyelvváltozatoknál; *mikroszinten* az a meggyőződés, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejötték vagy bekerültek.